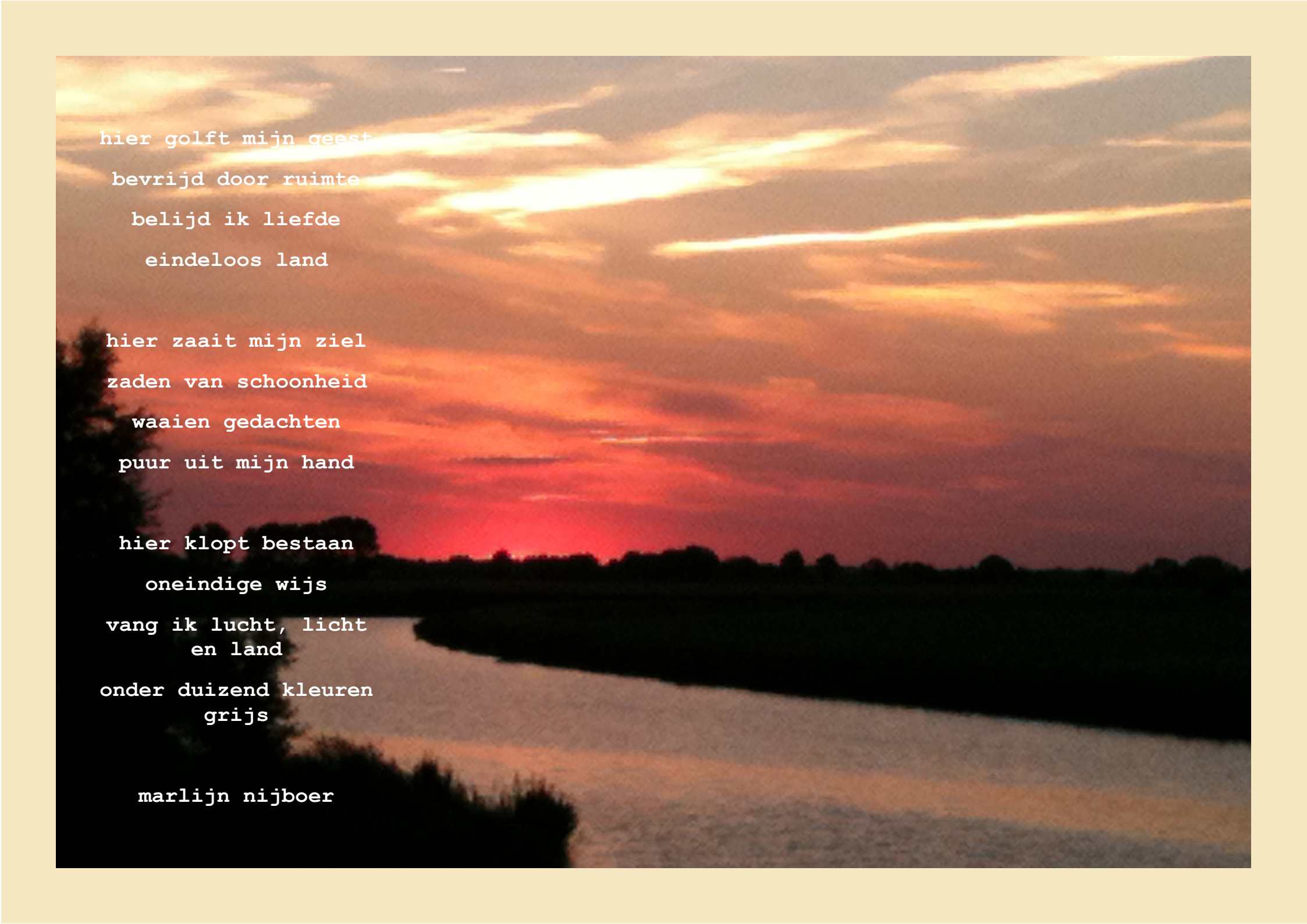

Structuurvisie De Marne, deel II: Kernopgaven

A photograph of a sunset over a river. The sky is filled with orange and yellow clouds, with the sun low on the horizon. The river flows from the foreground towards the background, reflecting the light. The silhouettes of trees and bushes are visible along the banks.

hier golft mijn geest
bevrijd door ruimte
belijdt ik liefde
eindeloos land

hier zaait mijn ziel
zaden van schoonheid
waaien gedachten
puur uit mijn hand

hier klopt bestaan
oneindige wijs
vang ik lucht, licht
en land
onder duizend kleuren
grijs

marlijn nijboer

Inhoud

Inleiding	5
Relevante tendensen	9
Koersen en stromingen (beleid)	13
Kansen	21
Uitvoeringsstrategie	27

Bijlage

- Lijst vigerend, ruimte gerelateerd beleid
- Lijst kansen/aanscherpen beleid
- Kaartenbijlage

Colofon

orientatiekaart

The map displays the Eastern Frisian islands, with a yellow line tracing a path through them. Key locations marked include Marnewaard, Houtwerzijl, Zoutkamp, and various polders like Marnewaardpolder and Houtwerzijlpolder. The map is titled 'orientatiekaart' in the top left corner.

1.1 Aanleiding

De maatschappij is in beweging. Het is een tijd van transformatie en herijking. Alle redenen om te bezien of de gedachte ruimtelijke ontwikkelingslijnen en mogelijkheden ten aanzien van De Marne, zoals vanuit het verleden in kaart gebracht, nog aansluiten bij de huidige situatie en de huidige ontwikkelingen. Het "Collegeprogramma De Marne 2010 - 2014" en "De Marne, blijvend de moeite waard" uit 2011 schetsen de kern van de veranderende inzichten en het daarop afgestemde gewenste beleid. Deze Structuurvisie relateert en benoemt de ruimtelijke kwaliteiten, ontwikkelingen en kansen die daarmee samenhangen en daarvan kunnen worden afgeleid. Deze visie voldoet daarmee meteen ook aan de Wet ruimtelijke ordening.

1.2 Plangebied en planperiode

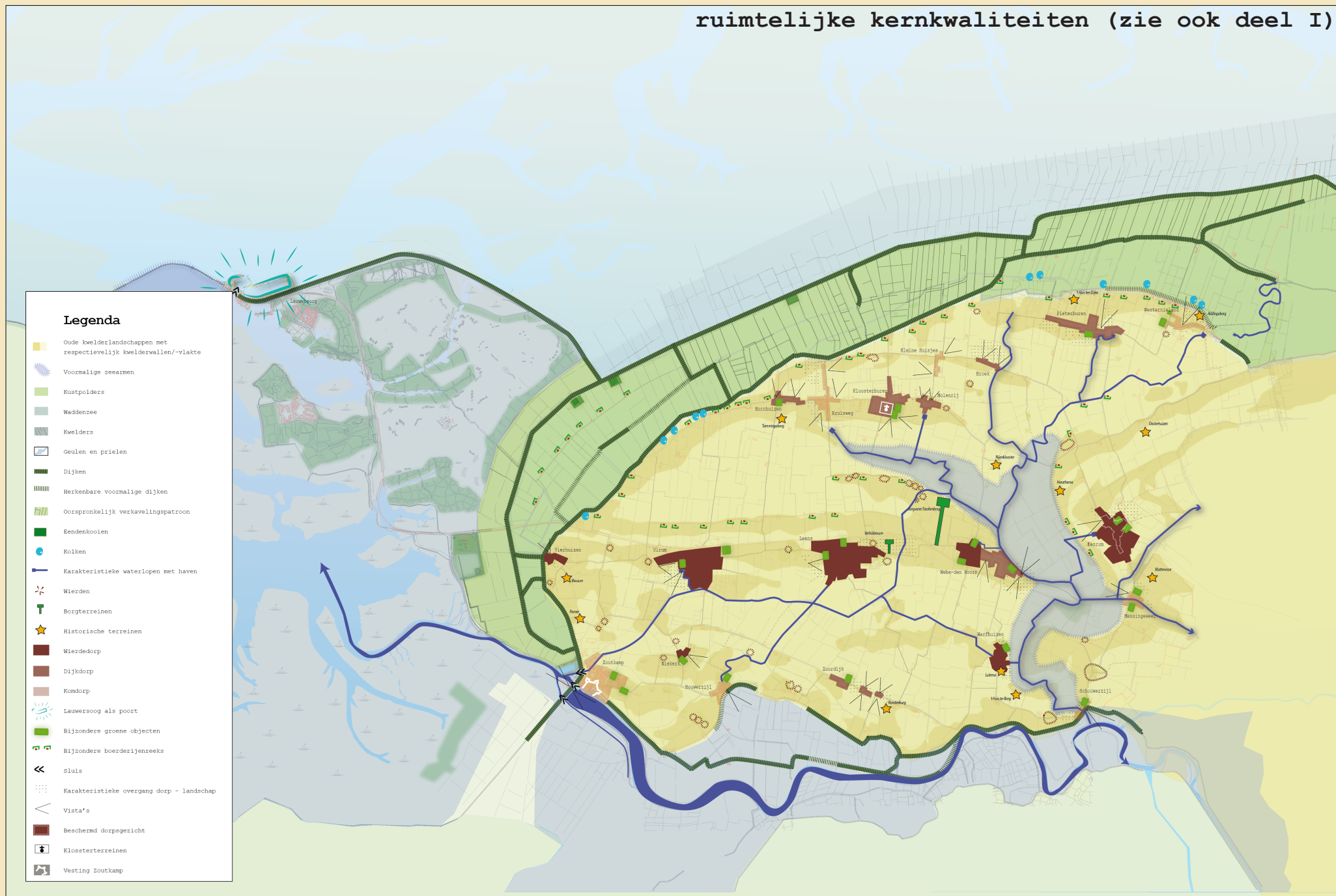
De Marne heeft met dit document een nieuwe structuurvisie voor het hele grondgebied. Een structuurvisie probeert een langere tijdspanne te doorgronden in zijn kansen en mogelijkheden, maar hoe nabijer in de tijd, hoe concreter de waarschijnlijkheid kan zijn. De Structuurvisie De Marne is een ruimtelijke visie op de toekomstige ontwikkelingen op de middellange termijn, tot ongeveer 2020-2025.

1.3 Karakter structuurvisie

De Marne heeft onder andere te maken met afname van de bevolking en verandering van de bevolkingssamenstelling. Daarnaast hebben de gemeente, maar ook andere partijen in de ruimtelijke ordening, door de economische crisis de beschikking over minder financiële middelen. Hierdoor komt het accent te liggen op het zorgvuldig omgaan met de bestaande ruimtelijke kwaliteiten en een behoedzaam doorontwikkelen en transformeren op basis van (on)verwachte, kleinschalige en vaak tragere ruimte-gerelateerde ontwikkelingen en initiatieven vanuit de samenleving. Kwaliteit, leefbaarheid en duurzaamheid staan daarbij centraal.

De Structuurvisie De Marne speelt qua karakter in op deze veranderde context en wil enerzijds richting en bandbreedte aangeven van de verwachte en gewenste ruimte-gerelateerde ontwikkelingen. Maar anderzijds vooral ook kansen aanreiken waarmee (lokale) partijen en initiatiefnemers aan de slag kunnen gaan. Hierdoor ontstaat vanuit de gemeentelijke verantwoordelijkheid de mogelijkheid om minder beperkend (normatief) en meer ruimte biedend (kwalitatief) te regisseren.

ruimtelijke kernkwaliteiten (zie ook deel I)

1.4 Tweeluik

De Structuurvisie De Marne is opgebouwd uit twee delen. Het eerste deel geeft inzicht in de ruimtelijke kernkwaliteiten van het landschap en de dorpen. De regieaanwijzingen benoemen de waarden op basis waarvan de geconstateerde kernkwaliteiten doorontwikkeld kunnen worden. Voor deze ruimtelijke kernkwaliteiten in woord en beeld verwijzen wij u naar Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten.

Het voorliggende rapport vormt het tweede deel van de structuurvisie. In dit deel is het ruimte-gerelateerd beleid op provinciaal, gemeentelijk en lokaal niveau beschreven. Daarnaast zijn op basis van een creatieve confrontatie van dit beleid met de ruimtelijke kernkwaliteiten kansen gesignaleerd. Tot slot bevat deel II van de Structuurvisie De Marne een uitvoeringsstrategie waarin wordt aangegeven op welke wijze de gemeente uitvoering geeft aan de structuurvisie.

Deel I van de Structuurvisie De Marne heeft een vrij tijdloos karakter. Indien gewenst kan deel II op de korte tot middellange termijn tussentijds worden bijgesteld. Bijvoorbeeld naar aanleiding van politiek-bestuurlijke veranderingen of om in te spelen op onvoorziene tendensen. Uiteraard vinden wijzigingen plaats in samenspraak met betrokkenen.

1.5 Samen werken

De ruimtelijke kernkwaliteiten uit deel I van de structuurvisie zijn in de tweede helft van 2012 in het dorpscafé Wongema te Hornhuizen onder leiding van de atelierleider van Libau in kaart gebracht in een aantal workshops met lokale deskundigen op het vlak van landschap en cultuurhistorie, beleidsambtenaren van de gemeente en de provincie Groningen. Vanuit Libau was naast de eerder genoemde atelierleider een integraal team met een stedenbouwkundige, landschapsarchitect, architect en architectuurhistoricus aan de groep toegevoegd.

In de eerste helft van 2013 is door De Marne in samenwerking met Libau een start gemaakt met deel II van de Structuurvisie De Marne. Deel I en een tussenrapportage van deel II - met daarin een analyse van het ruimte-gerelateerde beleid, gesignaleerde tendensen en kansen - zijn samen met een voorstel voor de afronding van de structuurvisie in juli 2013 door het college vastgesteld en vrijgegeven voor een brede consultatieronde in het najaar van 2013. Achtereenvolgens zijn maatschappelijke organisaties/ondernemers, dorpsbelangen/bewoners en collega-overheden geconsulteerd. De gepresenteerde, voorlopige resultaten werden tijdens de consultatierondes breed gedragen. Ook zijn er enkele suggesties gedaan die zijn verwerkt in voorliggend rapport.

De Structuurvisie De Marne dient als vertrekpunt bij de uitwerking van beleidsnotities en bestemmingsplannen. Daarnaast biedt de structuurvisie initiatiefnemers de helpende hand bij het ontwikkelen van hun plannen. Tot slot vormt dit document voor deze plannen het beoordelingskader voor de gemeente.

De maatschappij is in beweging. Het is een tijd van transformatie en herijking. De in dit hoofdstuk beschreven tendensen zijn van invloed op de inhoud, opzet en het karakter van de structuurvisie en de rol van de gemeente. Structuurvisie De Marne geeft uitdrukking aan deze wijzigende context.

In dit hoofdstuk komen achtereenvolgens de volgende relevante tendensen aan bod: minder en oudere inwoners, maatschappelijke ontwikkelingen, bestuur, landbouw, recreatie en toerisme, werken aan huis en hernieuwbare energie.

2.1 Minder en oudere inwoners

De Marne ligt net als de rest van het Hogeland en Noordoost Groningen in de periferie van de provincie Groningen. In deze gebieden neemt de bevolking af. Verwacht wordt dat in De Marne het aantal inwoners in de periode tot 2041 daalt van ongeveer 10.000 naar 8.000 inwoners. Deze trend heeft naast effecten op de omvang ook gevolgen voor de samenstelling van de bevolking. In de toekomst zijn er in De Marne minder jongeren en het aantal 75-plussers zal verdubbelen.

Bovenstaande ontwikkeling is eigenlijk niets nieuws onder de zon. In de geschiedenis is de omvang van bevolking van De Marne al diverse malen gewijzigd. De huidige wijziging van de bevolkingsomvang en -leeftijdsopbouw is vooral de laatste jaren in het nieuws maar is feitelijk een ontwikkeling die al is ingezet in de kleine dorpen en gehuchten van de gemeente vanaf de jaren '80 van de vorige eeuw. En naast dat er mensen wegtrekken, zijn er mede door de relatief gunstige ligging ten opzichte van stad Groningen en de N361 en het snelwegennet, ook instromers die kiezen voor de kwaliteit van de fysieke omgeving en/of de lage vastgoedprijzen.

Deze demografische ontwikkeling stelt de samenleving van De Marne voor een aantal uitdagingen. Er zijn op termijn te veel woningen en daarnaast is de woningvoorraad niet geschikt voor de vergrijzende bevolking. Voorts daalt het arbeidspotentieel en zullen sommige voorzieningen, door de afname van de bevolking en ontgroening, zoals detailhandel, onderwijs en kinderopvang onder druk komen te staan. Tenslotte zal naar andere voorzieningen – veelal op het vlak van zorg – juist een grotere vraag ontstaan.

2.2 Maatschappelijke ontwikkelingen

Het platteland is de afgelopen vijftig jaar in sociaal en cultureel opzicht verstedelijkt. Het platteland transformeerde in deze periode door de veranderende cultuur, stijgende welvaart en toenemende mobiliteit van een landschap in het teken van de landbouwproductie naar een multifunctioneel landschap met recreatie, toerisme, natuur, cultuurhistorie en recentelijk energieproductie. De uitdaging is om deze functies te verweven en landschappelijk zorgvuldig in te passen.

Daarnaast is er de laatste jaren een duidelijke trend waarneembaar dat burgers in toenemende mate eigen verantwoordelijkheid nemen voor een betere samenleving omdat de afstand van de burger tot de overheid, maatschappelijke organisaties en het internationale bedrijfsleven te groot is geworden. Deze initiatieven van onderaf nemen een hoge vlucht omdat tegelijkertijd overheden en maatschappelijke organisaties zich – mede als gevolg van bezuinigingen en veranderingen in de cultuur – in toenemende mate beperken tot hun kerntaken. Met coöperaties en (lokale) samenwerkingsverbanden maken de burgers zich minder afhankelijk en krijgen weer zeggenschap over bijvoorbeeld voedsel- en energieproductie (zie ook onder het kopje "Hernieuwbare energie"), zorg, wonen, vervoer, groenbeheer enzovoorts.

2.3 Bestuur

De rijksoverheid vernieuwt op dit moment de wet- en regelgeving voor de leefomgeving. Daarbij wordt een beter evenwicht gezocht tussen het scheppen van meer flexibiliteit en afwijkmogelijkheden enerzijds en het bieden van voldoende garanties voor de kwaliteiten van de leefomgeving anderzijds. Voorts worden in het kader van de decentralisatie taken en verantwoordelijkheden verschoven naar lagere overheden zoals de gemeente.

Omdat ruimtelijke vraagstukken zich niets van bestuurlijke grenzen aantrekken en omwille van de efficiency, zijn daarnaast stappen gezet om provincies en gemeenten op te schalen. In het kader van "Grenzeloos Gunnen" wordt voorgesteld om gemeenten De Marne, Winsum, Bedum en Eemsmond samen te voegen in de nieuwe gemeente Hoogeland.

De beschreven maatschappelijke ontwikkelingen (zie ook onder het kopje "Maatschappelijke ontwikkelingen") vragen tenslotte om een andere rol van de gemeente. In plaats van sturen van bovenaf op basis van eindplannen en toetsen komt het accent meer te liggen op het faciliteren van initiatieven van onderaf, het regisseren van ontwikkelingen binnen flexibele kaders en het uitvoeren van haar kerntaken.

2.4 Landbouw

In De Marne is het goed boeren door de combinatie van vruchtbare klei, een mild zeeklimaat en een lage ziektedruk. Daarnaast is er veel kennis ontwikkeld, zoals bijvoorbeeld op het vlak van de pootgoedteelt welke wereldwijd wordt afgezet.

Door innovaties en veranderingen in het Europese markt- en prijsbeleid als gevolg van de onderhandelingen rond de wereldhandelsovereenkomst die als doel heeft om de marktbescherming af te bouwen, is de landbouw volop in beweging. Als gevolg van deze afbouw van marktbescherming in combinatie met de stijging van productiekosten (energie, brandstof, kunstmest enzovoorts) zullen naar verwachting de financiële opbrengsten voor de traditionele teelten afnemen.

Voor de ondernemers zullen deze tendensen een katalysator zijn in het proces van bedrijfsontwikkeling. Sommige boeren proberen de kosten laag te houden door efficiënte productie en schaalvergroting en/of producten tegen hogere prijzen te verkopen door verwerking van goederen of het toevoegen van waarde. Anderen zetten juist in op specialisatie in teelten voor nichemarkten en/of verbreding door niet-agrarische functies toe te voegen zoals ecosysteemdiensten, recreatie en toerisme, educatie en/of zorg. Al deze stromingen komen voor in De Marne.

Alhoewel de verwachting is dat de (al dan niet biologische) melkveehouderijen zich de komende jaren zullen ontwikkelen behoudt de (al dan niet biologische) akkerbouw haar sterke positie omdat de condities in de gemeente zeer geschikt zijn. Door de schaalvergroting is de afgelopen 10 jaar het aantal bedrijven afgenomen van 174 tot naar verwachting 120 bedrijven omstreeks 2016. Daar waar de bedrijfsvoering wordt gecontinueerd, is er waarschijnlijk behoefte aan extra uitbreidingsruimte voor bebouwing en zullen de rijafstanden (agrologistiek) tussen boerderij en land toenemen. Bij vrijkomende boerderijen is het de uitdaging om cultuurhistorisch waardevolle en/of karakteristieke, vrijkomende panden te herbestemmen.

Tot slot is de sector zich in toenemende mate bewust van haar maatschappelijke rol als voedselproducent en primaire beheerder van het landschap. Het aantal biologische bedrijven in de gemeente neemt toe en bedrijven met een gangbare bedrijfsvoering verduurzamen hun productieproces. Daarnaast komen boerennatuurorganisaties op die zich samen met de plattelandsbewoners sterk maken voor een leefbaar platteland, bescherming van flora en fauna en behoud van cultuurhistorische waarden.

2.5 Recreatie en toerisme

Als gevolg van de toegenomen welvaart en vrije tijd neemt het economische belang van recreatie en toerisme de laatste decennia toe en de verwachting is dat deze groei door zal zetten. Vooral gezonde en welvarende ouderen gaan vaker op reis. Zij zoeken rust en ontspanning in een comfortabele omgeving. In 2012 is door toeristen in de provincie Groningen € 613.000.000,- besteed en recreatie en toerisme zijn goed voor 6% van de totale werkgelegenheid. Naast directe werkgelegenheid is er sprake van afgeleide en indirecte effecten bij toeleverings- en uitbestedingsrelaties. De economische impact van recreatie en toerisme wordt daardoor nog eens circa 50% hoger ingeschat.

Ook in De Marne spelen recreatie en toerisme een belangrijke rol. Het Nationale Park Lauwersmeer, Lauwersoog, Pieterburen en Zoutkamp genieten landelijke bekendheid. De Zeehondencrèche (Pieterburen) en De Theefabriek (Houwerzijl) staan in de top 10 beste bezochte dag-attracties in de provincie Groningen met respectievelijk 100.000 en 50.000 bezoekers op jaarbasis. Het Lauwersmeer en Lauwersoog trekken op jaarbasis respectievelijk 1.800.000 en 1.000.000 bezoekers. Andere dorpen in de gemeente trekken met kerken en historische bebouwing – zoals het beschermde dorpsgezicht van Eenrum – ook toeristen aan.

2.6 Werken aan huis

Een andere belangrijke tendens op het vlak van werkgelegenheid op het platteland betreft de opkomst van het werken aan huis. Dit zijn kleine bedrijven met minder dan 10 werknemers die gelegen zijn in kleine kernen en meer dan 50% van hun omzet buiten de regio halen. De opkomst van deze bedrijven valt samen met de groei van het aantal zelfstandig werkenden in combinatie met de stormachtige ontwikkelingen op het vlak van informatie- en communicatietechnologie in het afgelopen decennium. Hierdoor kunnen zelfstandigen – die werken en wonen combineren – vrij eenvoudig vanaf het platteland opereren.

In De Marne is de geschetste tendens onder invloed van de aanwezige digitale infrastructuur, fysieke kwaliteit van de omgeving, vrijkomende gebouwen waarin wonen en werken gecombineerd kunnen worden en de lage vastgoedprijzen ingezet. Eén derde van de groei van de werkgelegenheid in de periode van 2000-2010 komt voor rekening van werken aan huis. Deze bedrijfjes nemen 8% van de totale werkgelegenheid voor hun rekening. Tenslotte hebben de ondernemers van deze bedrijfjes ook een positieve uitwerking op de sociale cohesie omdat zij in bredere zin onderdeel van de lokale samenleving zijn.

2.7 Hernieuwbare energie

Alhoewel Nederland hierin nog achter blijft ten opzichte van buurlanden zoals Duitsland en Denemarken, besluiten steeds meer mensen om het heft in eigen hand te nemen en zelf decentraal energie op te wekken. Bijvoorbeeld door – op individuele basis of als collectief – zonnepanelen te plaatsen. Zo levert een vierkante meter zonnepaneel op je dak meer rendement dan je geld op een spaarrekening. En voor degenen die zo'n investering niet kunnen dragen, komen er steeds meer alternatieve financieringsmogelijkheden.

Noord Nederland heeft sterke troeven in handen voor het decentraal opwekken van hernieuwbare energie zoals wind op land en zee, biomassa en agrarische reststromen. Op lokaal niveau geeft De Marne alvast het goede voorbeeld door op haar gebouwen energie op te wekken met zonnepanelen. Ook heeft een aantal dorpen verplannen om zelf energie op te wekken.

De ontwikkelingen gaan momenteel zo snel dat in de looptijd van de structuurvisie naar alle waarschijnlijkheid nu nog onbekende productiemethoden van hernieuwbare energie het levenslicht zullen zien. Deze ontwikkelingen en de ruimtelijke consequenties daarvan in de vorm van bijvoorbeeld installaties dienen zorgvuldig landschappelijk te worden ingepast.

De beschrijving van de koersen en stromingen en de in het volgende hoofdstuk benoemde kansen dient twee doelen. Allereerst kunnen initiatiefnemers met hun plannen hierop aanhaken of nieuwe ideeën ontwikkelen in de geest hiervan. Daarnaast kan De Marne op basis van de beschrijving van de koersen en stromingen en de kansen beoordelen of initiatieven passend zijn en – indien dit het geval is – de helpende hand bieden bij de verwezenlijking hiervan. De wijze waarop de gemeente hierbij een rol kan spelen is uitgewerkt in hoofdstuk 5 “Uitvoeringsstrategie”.

In dit hoofdstuk is het vigerende ruimte-gerelateerd beleid beschreven. Er is gekozen voor een beschrijving op hoofdlijnen waarbij de kwalitatieve koersen en stromingen centraal staan. Voor een gedetailleerde beschrijving van het vigerende ruimte-gerelateerde beleid verwijzen wij u naar de onderliggende beleidsdocumenten (zie bijlage). Tot slot is het ruimte-gerelateerde beleid verbeeld op kaart 2 ‘Koersen en stromingen’. In het onderstaande worden achtereenvolgens de dorpse, gemeentelijke en provinciale doelen beschreven.

3.1 Dorpse Doelen

De dorpen in De Marne hebben visies opgesteld. De gemeente helpt de dorpen bij de uitwerking van dit beleid. In het onderstaande is dit beleid op hoofdlijnen beschreven.

Kwaliteitsverbetering dorpsranden en -bossen

De dorpen zetten in op behoud en versterking van de ruimtelijke kwaliteit van de dorpsranden passend bij het landschap en het dorpstype. Voor wat de dorpen op de centrale welving betreft, vraagt de overgang tussen het dorp en de N361 bijzondere aandacht. De ruimtelijke structuur van de dorpen op de centrale welving is opgehangen aan de historische, dragende structuren over de kwelderwal (zie ook Structuurvisie De Marne deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten). Om deze ruimtelijke structuur herkenbaar en afleesbaar te houden,

is het van belang om de dorpen ruimtelijk niet te verknopen met de provinciale weg maar ‘los’ van elkaar te houden.

Alhoewel dorpsbossen landschappelijk gezien een betrekkelijk jong element in het landschap vormen, zijn dorpsbewoners gehecht aan ‘hun’ dorpsbos. In de afgelopen jaren zijn al veel dorpsbosjes aangepakt, maar in sommige gevallen zijn dorpsbosjes nog slecht toegankelijk en hebben zij beperkte gebruiks- en natuurwaarden. De ambitie is om deze dorpsbosjes te transformeren tot toegankelijke, multifunctionele bosjes met recreatieve- en natuurwaarden en betekenis als ontmoetingsplek.

Versterken recreatief profiel

Toerisme en recreatie zitten in De Marne in de lift en de Waddenzee, het Nationaal Park Lauwersmeer, Zoutkamp en de zeehondencreche in Pieterburen genieten landelijke bekendheid. De omliggende dorpen proberen, door hun recreatieve profiel te versterken, hiervan een graantje mee te pikken. Aansluitend op de specifieke mogelijkheden en het dorpstype wordt op verschillende manieren invulling gegeven aan deze ambitie. Voorbeelden hiervan zijn het opwaarderen van de historische kernen en dorpshaventjes, herstellen van historische kerk- of trekpaden, herkenbaar maken van cultuurhistorisch waardevolle terreinen en niet in de laatste plaats het hergebruik van karakteristieke, cultuurhistorisch waardevolle panden.

Beschermen dorpsgezichten

Doorgaans hebben de dorpen in De Marne hun authentieke karakter behouden. Als gevolg hiervan is Eenrum aangewezen als beschermd dorpsgezicht. Ondanks dat andere dorpskernen deze beschermde status ontberen, is het beleid gericht op het koesteren van de historische kernen. Het gaat hierbij om de dorpen waarvan de ruimtelijke kernkwaliteiten zijn beschreven in deel I van de structuurvisie, maar ook gehuchten in het buitengebied. Een voorbeeld hiervan betreft Ewer, waar momenteel vier boerderijen en vijf arbeiderswoningen staan uit de tweede helft van de negentiende eeuw.

Versterken dorpse werkgelegenheid

Voor de werkgelegenheid blijven traditionele sterke economische sectoren zoals de landbouw en de visserij belangrijk. In de dorpen wordt ruimte gegeven aan het versterken van deze werkgelegenheid mits passend bij de ruimtelijke karakteristieken van het dorpstype (zie Structuurvisie deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten) en de dorpse maat en schaal. Daarnaast geven de dorpen ruimte aan het opkomend toerisme en recreatie en het werken aan huis in bijvoorbeeld voormalige agrarische bebouwing.

(Door) ontwikkelen dorpsommetjes

Als gevolg van de ruilverkaveling in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw zijn veel informele routes in het landschap verdwenen. Daardoor zijn de mogelijkheden om vanuit het dorp ommetjes te maken door het omringende landschap beperkt. Het beleid is gericht op het creëren van dorpsommetjes, bijvoorbeeld door oude trek- of trekpaden te herstellen of paden aan te leggen door een dorpsbosje en/of de landerijen. Hierdoor ontstaan voor de dorpsbewoners mogelijkheden om dicht bij huis te ontspannen en bewegen, elkaar te ontmoeten en wordt de beleefbaarheid van het omliggende landschap vergroot.

koersen en stromingen (beleid)

Legenda

DORPSE DOELEN

- Kwaliteitsverbetering dorpsranden en -bossen
- Versterken recreatief profiel
- Beschermen dorpsgezichten
- Versterken dorps werkgelegenheid
- (Door)ontwikkelen dorpsommetjes
- Hergebruik waardevol erfgoed
- (Recreatief) benutten cultuurhistorie
- Veilig en aantrekkelijke verbindingen
- Lokale initiatieven duurzaamheid
- Structuurversterking Zoutkamp en Kloosterburen
- Combinatie van zorg, wonen, werken Sint Jan

DOELEN DE MARNE

- Rust en ruimte als beeldmerk
- Ruimte voor recreatieve ondernemers
- Sterke landbouw
- Vitale visserij
- Bundeling voorzieningen Leens
- Basisonderwijsvoorzieningen
- Herstructurering woningbouw
- Nieuwbouw levensloopbestendige woningen
- Vergrotten veiligheid aansluitingen N361
- Basismetwerk openbaar vervoer
- Ontwikkeling openbaarvervoer knooppunten
- Nieuwe fietsverbindingen
- Herinrichting dorpsstraat
- Zichtrelatie dorp-landschap
- Versterken open karakter Land van Aagt
- Windmolens

PROVINCIALE DOELEN

- Ecologische hoofdstructuur
- Behouden en/of versterken landschapstypen
- Ontwikkeling brakke natuur Deikum
- Schaalvergroting landbouw
- Ontwikkelopgave Lauwersmeergebied
- (Recreatieve) Koppelfunctie Zoutkamp
- Opwaarderen vaarroutes en voorz. watersport
- Doorontwikkelen recreatieve routes Waddenkust
- Toeristische overstappunten
- Bevorderen bereikbaarheid Noordwest Groningen
- Zeewaartse kustverdediging

Hergebruik waardevol erfgoed

De historische bebouwingsstructuur en typologie van gebouwen vertellen een onderdeel van het 'verhaal' van het ontstaan van het dorp (zie in dit kader ook Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten). Afhankelijk van het dorpsstype gaat het hierbij bijvoorbeeld om schuren, boerderijen, molens, winkelpanden, dorpsvissers, gemeentehuizen en pak- en zijlhuizen. Het beleid voor de dorpen is erop gericht om dit waardevolle erfgoed te behouden door deze panden te hergebruiken en daarmee een tweede leven te geven. Hierdoor blijft het 'verhaal' van het dorp afleesbaar en blijven karakteristieke verschillen tussen de verschillende dorpsstypen herkenbaar.

(Recreatief) benutten cultuurhistorie

De Marne beschikt over unieke cultuurhistorische waarden. De waarden worden in de dorpsvisies breed gedragen en de ambitie is om de cultuurhistorische waarden (recreatief) te benutten. Het gaat hierbij om een breed scala aan ideeën variërend van het hergebruiken van karakteristieke panden, het koesteren van historische dorpskernen, het herstellen van trek- en kerkpaden en het afleesbaar maken van cultuurhistorisch waardevolle terreinen zoals borg- of kloosterterreinen.

Veilige en aantrekkelijke verbindingen

Door veranderingen in de voorzieningsstructuur zoals bijvoorbeeld de situering van basisscholen en/of sportvoorzieningen is er behoefte aan veilige en aantrekkelijke fietsmogelijkheden tussen de dorpen onderling. Afhankelijk van de lokale (on)mogelijkheden zijn - mits passend bij de maat en schaal en het karakter van het landschap - verschillende oplossingen denkbaar zoals de aanleg van nieuwe routes door de landerijen, nieuwe routes langs bestaande landwegen maar ook om de herinrichting van bestaande landwegen.

Een belangrijk aandachtspunt is de afwikkeling van het landbouwverkeer door de dorpskernen. Het beleid is erop gericht om in de dorpen bij herinrichting van de openbare ruimte het verblijfskarakter te benadrukken zodat het gemotoriseerde verkeer door een uitgekiende inrichting haar gedrag aanpast. Randvoorwaarde bij de herinrichting is dat een integrale benadering wordt gekozen en dat de ruimtelijk dragende structuur (zie in dit kader Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten) herkenbaar en afleesbaar blijft.

Lokale initiatieven duurzaamheid

De dorpen Houwer- en Schouwerzijl hebben evenals Pieterburen in hun dorpsvisies duurzaamheidsambities geformuleerd zoals het zelf opwekken van hernieuwbare energie en/of het verkleinen van de (voedsel) kringlopen. De verwachting is dat in de planperiode van de structuurvisie zich ook in de andere dorpen in de gemeente zich dergelijke initiatieven zullen voordoen. Het beleid is erop gericht om voor deze ontwikkelingen ruimte te bieden mits zorgvuldig ruimtelijk ingepast (zie in dit kader ook de Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten).

Structuurversterking Zoutkamp en Kloosterburen

Door de inpoldering van het Lauwersmeer, stedenbouwkundige ingrepen en inrichting van de openbare ruimte zijn in het verleden de structuren van het vesting- en vissersdorp Zoutkamp vervaagd en is de relatie tussen het dorp en het Lauwersmeer verstoord. De afgelopen jaren is hard gewerkt aan het versterken van de structuur en herinrichting van Zoutkamp zodat het vesting- en vissersdorp weer herkenbaar wordt en de Zoutkamp weer aan het Lauwersmeer komt te liggen. Dit beleid wordt voortgezet en deel I van de structuurvisie bevat hiervoor een aantal aanknopingspunten.

Het voormalige kloosterterrein in Kloosterburen is door stedenbouwkundige ingrepen vervaagd. Door de Stichting Sint Jan (zie ook volgende kopje) worden plannen ontwikkeld waarbij de beleefbaarheid en afleesbaarheid van dit cultuurhistorisch waardevolle terrein worden versterkt.

Combinatie van zorg, wonen, werken Sint Jan

In Kloosterburen wordt door de Stichting Sint Jan onder andere gewerkt aan de realisatie van een project op het snijvlak van cultuurhistorie, wonen, werken en zorg waarbij ontwikkeling hand in hand gaat met het verbeteren van de beleefbaarheid en afleesbaarheid van het cultuurhistorisch waardevolle, voormalige kloosterterrein (zie ook vorige kopje).

3.2 Doelen De Marne

Het gemeentelijke ruimte-gerelateerde beleid is vastgelegd in diverse beleidsdocumenten. In het onderstaande is het relevante beleid op hoofdlijnen beschreven.

Rust en ruimte als beeldmerk

De Marne is een uitgesproken plattelandsgemeente met 'rust', 'ruimte' en 'duisternis' met een uniek landschap en fraaie dorpen. Met deze bijzondere eigenschappen vormt De Marne een aantrekkelijk leefgebied. Het vertrekpunt voor het beleid is dat deze eigenschappen worden gekoesterd. Nieuwe ontwikkelingen zijn mogelijk indien deze eigenschappen worden behouden en/of versterkt zodat de gezonde balans tussen leefomgeving en economie wordt behouden.

Ruimte voor recreatieve ondernemers

Het gemeentelijk beleid op het vlak van toerisme en recreatie richt zich op het aantrekken van meer bezoekers. Daarnaast heeft de gemeente de ambitie om toeristen en recreanten langer in het gebied vast te houden. In dit kader is het gemeentelijk beleid gericht op het vergroten van (kleinschalige) overnachtingsmogelijkheden.

In dit kader zet de gemeente in op het beter benutten van bestaande waarden door de bijzondere ontstaansgeschiedenis en de daaruit voortvloeiende ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van het landschap en in de dorpen herkenbaar en afleesbaar te maken. Bijvoorbeeld door het herstellen van trek- of kerkpaden om de toegankelijkheid van het landschap te vergroten en het hergebruik van cultuurhistorisch waardevolle panden.

Naast het beter benutten van de bestaande waarden vraagt een krachtige toeristische sector ook om nieuwe kwaliteiten. Het Plan voor Regie en Ruimtelijke Ontwikkeling Lauwersoog voorziet voor Lauwersoog een rol als trekpleister van De Marne met ruimte voor de visserij in combinatie met toeristisch-recreatieve functies.

Sterke landbouw

Het beleid van De Marne is er op gericht om ruimte te geven aan de ontwikkeling van de landbouw (zie paragraaf 2.4 Landbouw), mits landschappelijk zorgvuldig ingepast. Door schaalvergroting in de landbouw komt agrarische bebouwing vrij. Deze gebouwen moeten, zeker daar waar het cultuurhistorisch waardevolle en/of karakteristieke panden betreft, zoveel als mogelijk een nieuwe invulling krijgen. Tenslotte vormt de verkeersafwikkeling van het landbouwverkeer (agrologistiek) een belangrijk aandachtspunt. Als gevolg van processen van schaalvergroting nemen de afmetingen van de voertuigen alsmede de afstanden tussen de boerderij en het land toe. Hierdoor ontstaat er meer druk op het lokale wegennet. Voorkomen moet worden dat dit tot verkeersonveilige situaties leidt.

Vitale visserij

De visserij in het Waddengebied maakt momenteel een transitie door tot een economisch vitale bedrijfstak waarbij visserij hand in hand gaat met natuurbeheer en ecologie. De visser van de toekomst is een dynamisch ondernemer die vist binnen de grenzen van het ecosysteem. De huidige plannen voor het havencomplex scheppen condities voor deze transformatie. Voor Zoutkamp draagt de visserij bij aan het recreatieve profiel van het dorp.

Bundeling detailhandel

Mede als gevolg van de demografische veranderingen in De Marne neemt het draagvlak voor voorzieningen af. De overweging die leidt tot de keus voor bundeling van winkelvoorzieningen is dat kwaliteit belangrijker is dan nabijheid. Liever één goede voorziening op enige afstand dan meerdere voorzieningen in de buurt die kwalitatief onder de maat zijn. Met de bouw van het winkelcentrum in Leens heeft dit dorp zich ontwikkeld tot het centrumdorp voor wat betreft de detailhandel.

Bundeling basisonderwijsvoorzieningen

Door de ontgroening en vergrijzing neemt het leerlingaantal en daarmee de behoefte aan basisonderwijsvoorzieningen in De Marne af. De overweging die leidt tot de keus voor bundeling van basisonderwijsvoorzieningen is dat kwaliteit ook hier belangrijker is dan nabijheid. Liever één goede voorziening op enige afstand dan meerdere voorzieningen in de buurt die kwalitatief onder de maat zijn.

Als gevolg van het bundelingsbeleid wordt het aantal schoolgebouwen terug gebracht (naar huidig inzicht van 12 naar 8 schoolgebouwen in de dorpen Zoutkamp, Ulrum, Leens, Wehe-den Hoorn, Eenrum, Pieterburen en Kloosterburen). Om voldoende kritische massa voor levensvatbare onderwijsvoorzieningen te genereren kunnen verschillende samenhangende functies (basisonderwijs, kinderopvang, sport) bij elkaar worden gebracht.

Bundeling woningbouw

Bundeling geldt ook voor woningbouw. Als gevolg van de demografische ontwikkelingen is er minder behoefte aan woningen. Onbenutte woningbouw mogelijkheden, die zich her en der in de gemeente bevinden zullen uit de bestemmingsplannen worden gehaald. Hiermee wordt bouwen voor leegstand en verpaupering voorkomen. Beperkte ruimte voor woningbouw zal blijven in Ulrum en Leens (centrumdorp De Marne).

Herstructurering woningbouw

Door de demografische ontwikkelingen zijn er in de toekomst minder en andere woningen in De Marne nodig. Naar verwachting zal met name in dorpen Ulrum, Leens en Eenrum 'vraag en aanbod' niet met elkaar overeenstemmen. Het beleid van De Marne is erop gericht om - met behoud van karakteristieke bebouwingsstructuren langs historische, dragende structuren en cultuurhistorisch waardevolle panden - de woningvoorraad van de dorpen te herstructureren zodat 'vraag en aanbod' kwalitatief en kwantitatief op elkaar aansluiten.

Nieuwbouw levensloopbestendige woningen

De ambitie is om mensen zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen. Om dit mogelijk te maken wordt met name in Leens, Zoutkamp en Eenrum ingezet op de bouw van levensloopbestendige woningen. Deze woningen zijn geschikt voor bewoning door alle leeftijdscategorieën en kunnen, bijvoorbeeld bij veroudering, eenvoudig worden aangepast aan de capaciteiten van de bewoners.

Wanneer geheel zelfstandig wonen niet meer mogelijk is, kunnen bijzondere woonvormen uitkomst bieden. Bijvoorbeeld een woonvorm met mantelwoningen (woningen zonder een eigen keuken of toilet/natte cel) waarbij mensen die zorg in de breedste zin behoeven met behoud van hun zelfstandigheid deel kunnen uitmaken van het huishouden van een mantelzorger.

Vergroten veiligheid aansluitingen N361

In 2009 is het wegennet in De Marne geanalyseerd op verkeersveiligheid, uitgedrukt in aantallen ongevallen en letselongevallen. De meeste letselongevallen op de N361 vinden plaats ter hoogte van kruisingen. De De Marne zet in op het vergroten van de verkeersveiligheid van deze kruisingen met behoud van de ruimtelijke kernkwaliteit zoals beschreven in deel I van de structuurvisie.

Basisnetwerk openbaar vervoer

De Marne wordt voor wat betreft het openbaar vervoer ontsloten met een tweetal regionale busverbindingen tussen Lauwersoog en Groningen respectievelijk Zoutkamp en Groningen. Deze verbindingen vormen het basisnetwerk en worden aangevuld met een fijnmazig systeem van (dorps)bussen die het platteland en de dorpen ontsluiten. De Marne streeft er met andere partijen naar dit openbaar vervoer netwerk omwille van de bereikbaarheid en vanuit het oogpunt van het beperken van de mobiliteit in stand te houden.

Ontwikkeling openbaarvervoerknooppunten

Om het gebruik van het openbaar vervoer te stimuleren is het belangrijk dat het regionale basisnetwerk en het onderliggende fijnmazige systeem naar de dorpen op het platteland goed op elkaar aansluiten. De ambitie is om de openbaarvervoerknooppunten zodanig te situeren dat deze vanuit de dorpen met zo weinig mogelijk oversteekbewegingen bereikbaar zijn. Daarnaast zijn de knooppunten sociaal veilig en aantrekkelijk vormgegeven.

Nieuwe fietsverbindingen

Door veranderingen in de voorzieningenstructuur zoals bijvoorbeeld de situering van basisscholen en/of sportvoorzieningen is er behoefte aan veilige en aantrekkelijke fietsmogelijkheden tussen de dorpen onderling. Deze fietsmogelijkheden vergroten tevens de recreatieve toegankelijkheid van het landschap. De ambitie van de De Marne is om het auto- en fietsverkeer zoveel als mogelijk te scheiden. Afhankelijk van de lokale (on)mogelijkheden zijn – mits passend bij de maat en schaal en het karakter van het landschap – verschillende oplossingen denkbaar.

Voor het beleid ten aanzien van recreatieve fietsverbindingen langs de Waddenkust wordt verwezen naar de beschrijving van de provinciale doelen (zie volgende paragraaf).

Herinrichting dorpsstraat

In 2009 is het wegennet in de gemeente geanalyseerd op verkeersveiligheid. Daarbij is gelet op wegbeloop, wegprofiel, samenstelling van het verkeer, route en structuur. Op basis van deze analyse is een aantal herinrichtingsmaatregelen geformuleerd ter bevordering van de verkeersveiligheid. In vrijwel alle dorpen in De Marne is een herinrichting van de dorpsstraat voorzien.

Zichtrelatie dorp-landschap

Het gemeentelijk beleid is erop gericht om fraaie doorzichten vanuit het dorp naar het landschap en vice versa te handhaven (zie in dit kader ook Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten waar per dorp vista's zijn aangegeven).

Versterken open karakter Land van Aagt

De voormalige zeearmen zijn in het landschap van De Marne nog afleesbaar en herkenbaar. De voormalige zeearm van de Hunze, Het Land van Aagt, manifesteert zich vandaag de dag nog als een zeer open laagte in het landschap en een stelsel van meanderende waterlopen (zie in dit kader ook Structuurvisie De Marne deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten). Als getuige van de ontstaansgeschiedenis is het Land van Aagt van onschatbare waarde. Het beleid is gericht op het handhaven en versterken van de kenmerkende openheid. Dat betekent dat in dit gebied zeer terughoudend omgegaan wordt met bebouwing en beplanting.

Windmolens

De Marne stimuleert opwekking van duurzame energie zolang dat niet ten koste gaat van de ruimtelijke kwaliteit van het landschap. Windturbines hoger dan vijftien meter passen niet in het open landschap van De Marne en zijn om die reden niet wenselijk. Bovendien wordt de Waddenkust gevrijwaard van windturbines. Binnen twee kilometer uit de Ommelanderveedijk zijn geen nieuwe windturbines toegestaan.

3.3 Provinciale Doelen

Het provinciale ruimte-gerelateerde beleid is vastgelegd in diverse beleidsdocumenten zoals het Provinciale Omgevingsplan en de Provinciale Omgevingsverordening (verder respectievelijk POP en POV). In het onderstaande is het relevante provinciale beleid voor De Marne op hoofdlijnen beschreven.

Ecologische hoofdstructuur

De Waddenzee en het Lauwersmeergebied zijn onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur (verder: EHS) en maken tevens deel uit van het Europese netwerk Natura 2000. Het beleid is gericht op behoud en op termijn verbetering van de biodiversiteit. Daarnaast vormt het natuurgebied Lauwersmeer een onderdeel van het stelsel van Nationale Parken in Nederland. De provinciale doelen van het Nationaal Park Lauwersmeer zijn onder andere bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap en natuurgerichte recreatie zonder dat de natuur wordt aangetast.

Daarnaast worden in De Marne buiten de EHS natuurwaarden aangetroffen in de vorm van akkernatuur in het agrarische landschap. De provincie heeft de ambitie om in deze gebieden de achteruitgang van de aantallen akkervogels tot stilstand te brengen door samen met betrokken partijen beheersmaatregelen te ontwikkelen en nieuwe ontwikkelingen in het buitengebied die een negatieve invloed hebben op de stand van akkervogels te voorkomen.

Behouden en/of versterken landschapstypen

Het beleid van de provincie is erop gericht om de ruimtelijke kwaliteit van het landschap en de dorpsranden te behouden en/of te versterken. In het POP maakt het grondgebied van De Marne deel uit van het deelgebied Hogeland-Lauwersland-Fivelboezem. Voor dit deelgebied zijn de te beschermen kernkarakteristieken benoemd, namelijk 'grootschalige openheid', 'dijken', 'wierden', 'karakteristieke waterlopen' en 'traditionele windmolens'.

In het Landschapsontwikkelingsplan Noord-Groningen (verder LOP) is de ruimtelijke kwaliteit van Noord-Groningen, waar De Marne deel van uitmaakt, zorgvuldig beschreven aan de hand van een aantal landschapstypen. In De Marne gaat het hierbij om 'voormalige zee-armen', 'kustpolders' en 'wierdenlandschap'. Voorts zijn voor een aantal deelgebieden en thema's, die op het schaalniveau van Noord-Groningen bepalend zijn voor de ruimtelijke kwaliteit, uitgewerkt. Zo zijn voor De Marne ontwikkelingsrichtingen benoemd voor het landschapstype 'kustpolders' en specifieke, kwaliteitsbepalende thema's zoals 'wegbeplanting', 'dijken', 'watergangen', 'dorpen', 'historische terreinen en wierden', 'groene erven' en 'landlopen'. Deze ontwikkelingsrichtingen zijn, overeenkomstig het schaalniveau van het LOP, globaal van aard.

Ontwikkeling brakke natuur Deikum

Voor wat betreft het grondgebied van De Marne geeft de provincie met andere betrokken partijen ruimte aan het creëren voor een brakwatermoeras in de Negenboerenpolder bij Deikum. Het doel is een natuurgebied te ontwikkelen met brakke milieus voor zoutminnende planten met broed- en foeragemogelijkheden voor vogels uit de Waddenregio. Bij de uitwerking van het beleid dient het brakwatermoeras zorgvuldig te worden ingepast door het ontwerp te relateren aan de Negenboerenpolder en het behoud van de afleesbaarheid de cultuurhistorisch, waardevolle opstreckende verkaveling (zie in dit kader ook Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten) herkenbaar en afleesbaar te houden.

Schaalvergroting landbouw

In afstemming met De Marne en waterschap Noorderzijlvest geeft de provincie in haar beleid ruimte aan de verdere ontwikkeling van grootschalige landsbouw in De Marne mits de schaalvergroting landschappelijk zorgvuldig wordt ingepast (zie in dit kader ook het kopje 'behouden en/of versterken landschapstypen' in deze paragraaf). Voor de boorden van het Reitdiep geldt dat deze schaalvergroting in principe niet mogelijk is tenzij de plannen beschikken over uitzonderlijke maatschappelijke en ruimtelijke kwaliteiten.

Ontwikkelopgave Lauwersmeergebied

De ontwikkeling van het Lauwersmeergebied is voor de provincie een belangrijk speerpunt. De inzet is om de ruimtelijke kwaliteit van het havengebied Lauwersoog en Zoutkamp buitendijks (zie in dit kader ook de volgende paragraaf (recreatieve) koppelfunctie Zoutkamp) te verbeteren en het gebied rond Lauwersoog te ontwikkelen tot de toeristisch-recreatieve trekpleister van het Lauwersmeergebied.

Daarnaast werkt de provincie samen met andere partijen aan de realisering van een beperkt aantal verblijfsrecreatieve voorzieningen in het gebied met als doel de toeristisch-recreatieve aantrekkingskracht van het Lauwersmeergebied als geheel te vergroten. Randvoorwaarde is dat deze voorzieningen zorgvuldig worden ingepast en aansluiten op de kernkwaliteiten van het Nationaal Park Lauwersmeer.

(Recreatieve) koppelfunctie Zoutkamp

De ambitie voor Zoutkamp is het ruimtelijk versterken van de ligging van het dorp aan het grootschalig water- en rietlandschap van het Lauwersmeergebied. Daarnaast wordt ingezet op het vergroten van de recreatieve mogelijkheden en toegankelijkheid van de omgeving van het dorp (binnen- en buitendijks) zodat toeristen langer in Zoutkamp kunnen verblijven.

Opwaarderen vaarroutes en voorzieningen watersport

De provincie biedt ruimte aan verbetering en uitbreiding van voorzieningen voor watersport in het Lauwersmeergebied. Voorts wordt ingezet op versterken van het basistoervaartnet, waar het Hunsingokanaal, de Hoornse Vaart, de Kromme Raken en het Reitdiep in De Marne deel van uit maken. Bijvoorbeeld door de harmonisatie en eventuele uitbreiding van de brug- en sluisbediening, aanleg van voorzieningen (zoals voor kanovaren) en het verbeteren van de vaarwegbebording.

Doorontwikkelen recreatieve routes Waddenkust

Langs de Waddenkust wordt ingezet op het vergroten van de recreatieve mogelijkheden (zie ook de volgende paragraaf). In dit kader worden nieuwe recreatieve paden over de Ommelanderzeedijk en (oude) zeedijken in het achterland voorgesteld in combinatie met routes van deze dijken naar de dorpen Pieterburen en Vierhuizen.

Toeristische overstappunten

Langs de Waddenkust is het beleid gericht op het vergroten van de recreatieve mogelijkheden. Op de ontmoeting van de paden over de Ommelanderzeedijk met de routes vanuit het achterland (zie vorige paragraaf) wordt, passend bij het landschap en de aanwezige natuurwaarden, ruimte gegeven voor het ontwikkelen van nieuwe recreatieve trekkers, de zogenaamde toeristische overstappunten.

Bevorderen bereikbaarheid Noordwest-Groningen

Het POP bevat beleid ter bevordering van de bereikbaarheid van Noordwest-Groningen door de aanpak van de N361 op het traject Mensingeweer-Winsum-Groningen. De geplande omlegging van de provinciale weg bij Mensingeweer dient in dit licht te worden beschouwd.

Ten aanzien van openbaar vervoer worden de N361 en de aftakking naar Zoutkamp in het provinciale beleid bestempeld als onderdeel van het basisnetwerk openbaar vervoer met openbaar vervoer knooppunten in Lauwersoog, Zoutkamp en Ulrum.

Zeewaartse kustverdediging

In verband met de verwachte zeespiegelstijging als gevolg van de klimaatverandering reserveert de provincie buitendijks ruimte voor toekomstige klimaat adaptieve maatregelen.

3.4 Conclusie

De kwalitatieve lijn om de unieke ruimtelijke kwaliteit als het "goud" van De Marne te beschermen en door te ontwikkelen is een belangrijke pijler voor het vigerende ruimte-gerelateerde beleid. Daarnaast is het ruimte-gerelateerde beleid al over een langere tijd redelijk koersvast en is de omslag gemaakt van 'groeidenken' naar 'krimpdenken'. Het is dan ook zaak de beschreven koersen en stromingen gedurende de planperiode van deze structuurvisie actief vast te houden. Bij de verdere uitwerking van het beleid, zoals bij het opstellen van het bestemmingsplan dorpen, is een permanente en actieve aandacht voor de ruimtelijke kernkwaliteiten (zie deel I Structuurvisie De Marne) essentieel.

Naast het reeds in gang gezette beleid is een aantal kansen gesignaleerd die opgepakt kunnen worden. Deze kansen worden in het volgende hoofdstuk in woord en beeld beschreven.

Veel is al in gang gezet zoals is aangegeven in het vorige hoofdstuk. Daarnaast schuilen in de unieke ruimtelijke kernkwaliteiten van de landschappen en dorpen en de sociale kracht (lokale kennis, vakmanschap en creativiteit) belangrijke kansen. Deze kansen zijn in dit hoofdstuk uitgewerkt en kunnen actief worden opgepakt of ter hand worden genomen als zich specifieke aanleidingen en/of initiatieven van derden voordoen.

Er is een onderscheid gemaakt tussen gemeente-brede en locatie-specifieke kansen. Hierdoor is het duidelijk of een kans van toepassing op De Marne als geheel of geldt voor een specifieke locatie. In kaart 3 'Kansenkaart' zijn de kansen verbeeld. In het onderstaande zijn de kansen beschreven.

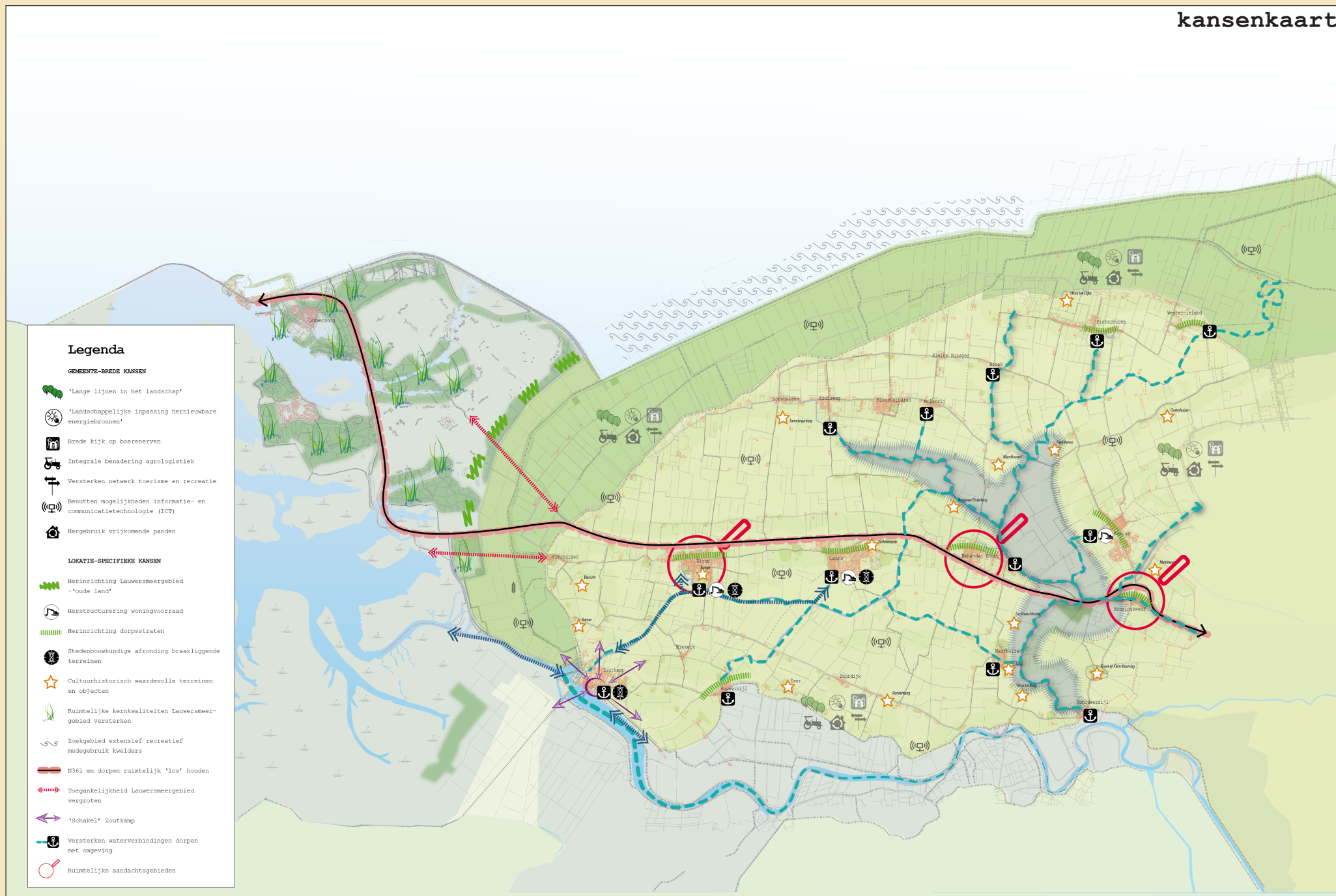
4.1 Gemeente-brede kansen

'Lange lijnen in het landschap'

Het landschap is het "goud" van De Marne. Het is daarom belangrijk om voor dit thema op structuurniveau zorgvuldig ruimtelijk beleid uit te stippelen. Het huidige Landschapsontwikkelingsplan voor Noord-Groningen is op dit vlak te grof en het Groenstructuurplan van De Marne richt zich in sterke mate op de dorpen. Hier doet zich de kans voor om bij een actualisatieronde van het gemeentelijk Groenstructuurplan het vigerende groenbeleid aan te vullen met een duidelijke ruimtelijke visie op de 'lange lijnen in het landschap' en kleinschalige groenelementen zodat deze in het landschap herkenbaar en afleesbaar blijven. De Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten bevat hiervoor ook een aantal interessante aanknopingspunten.

'Landschappelijke inpassing hernieuwbare energiebronnen'

Het vigerende gemeentelijke Klimaatbeleidsplan haakt aan op duurzaamheidsinitiatieven in enkele dorpen en op gemeentelijke gebouwen. Een gemeente-brede visie op de inpassing van hernieuwbare energie in het landschap ontbreekt vooralsnog terwijl de energietransitie ruimtelijke gevolgen zal hebben op het landschap. Er doet zich de kans voor om bij de actualisatie van het Groenstructuurplan of wanneer zich een concreet initiatief aandient om een energielandschap te ontwikkelen een visie op te stellen over de landschappelijke inpassing van hernieuwbare energiebronnen. De Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten bevat hiervoor ook hiervoor een aantal interessante aanknopingspunten.

Brede kijk op boerenerven

Op het vlak van landbouw zijn veel ontwikkelingen ophanden zoals schaalvergroting, verdieping en verbreding. Ook de opwekking van duurzame energie op het boerenerv is volop in ontwikkeling. Met respect voor de ruimtelijke kernkwaliteiten kan ruimte worden gegeven aan deze ontwikkelingen zodat de landbouw in De Marne vitaal blijft. De in de vorige paragraaf genoemde actualisatie van het Groenstructuurplan of de actualisatie van het Landbouwactieplan (LTO Noord, afdeling De Marne) biedt kansen voor het opstellen van een gemeente-brede ruimtelijke visie over de ontwikkeling van boerenerven in relatie tot de landschapstypen waar de boerderijen in gelegen zijn. De Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten bevat hiervoor ook een aantal interessante aanknopingspunten.

Integrale benadering agrologistiek

De afwikkeling van landbouwverkeer behoeft integrale aandacht zodat vanuit het oogpunt van landbouw, verkeer en ruimtelijke kwaliteit de beste oplossingen in beeld komen en er een zorgvuldige afweging gemaakt kan worden. De in de vorige alinea genoemde actualisatie van het Landbouwactieplan (LTO Noord, afdeling De Marne) biedt kansen voor het opstellen van een gemeente-brede visie op agrologistiek.

Versterken netwerk toerisme en recreatie

Toerisme en recreatie vormen in toenemende mate een belangrijke economische drager. De Marne telt enkele succesvolle (dag)attracties zoals de Theefabriek in Houwerzijl maar ook talrijke kleinschalige initiatieven zoals recreatie op de boerderij en het boerenerv, overnachtingsmogelijkheden, horeca, galerieën en (mini)campings. Er doen zich gemeente-breed kansen voor om bestaande recreatieve netwerken te versterken door nieuwe initiatieven op deze netwerken aan te haken zodat het geheel meer wordt dan de som der delen.

Benutten mogelijkheden informatie- en communicatietechnologie (ICT)

Een gemeente-brede kans betreft het verbeteren van de digitale infrastructuur waardoor De Marne virtueel wordt verbonden met de rest van de wereld. De Marne wordt hierdoor nog aantrekkelijker voor de bestaande en nieuwe bedrijven en ondernemers die werken aan huis.

Hergebruik vrijkomende panden

Door sociaaleconomische en demografische ontwikkelingen verliest een groot aantal panden in de toekomst hun functie. Dit stelt de gemeente in dorpen en bij boerderijen voor een aantal transformatievraagstukken. Zeker bij cultuurhistorisch waardevolle en/of beeldbepalende panden is het van belang om creatief te kijken naar de mogelijkheden die de gebouwen hebben voor nieuwe functies zoals wonen, recreatie, zorg en/of werken. Door maatwerk en inspirerende voorbeelden van hergebruik kan dit voor creatieve ondernemers en bewoners een kans zijn op een unieke plek te wonen of te ondernemen. In het geval dat er toch gesloopt moet worden, biedt het ook een kans om inzicht te geven hoe een vrijkomende kavel in een dorp of in het landschap kan worden heringericht. Uitgangspunt hierbij is dat wordt aangesloten bij de specifieke ruimtelijke kernkwaliteiten zoals beschreven in deel I van de structuurvisie.

4.2 Locatie-specifieke kansen

Herinrichting Lauwersmeergebied- 'oude land'

Het noordoostelijk deel van het Lauwersmeer-gebied sluit door de bosaanplant niet aan bij de ruimtelijke kernkwaliteit, het grootschalige water- en rietlandschap (zie in dit kader ook Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten). De gemeente ziet kansen om samen met andere partijen dit gebied om te vormen zodat het aansluit bij de ruimtelijke kernkwaliteiten en het 'oude land' visueel weer aan het Lauwersmeer komt te liggen (zie ook paragraaf 'Toegankelijkheid Lauwersmeergebied vergroten').

Herstructurering woningvoorraad

Als gevolg van demografische ontwikkelingen zijn er in de toekomst minder en oudere bewoners in de gemeente. Hierdoor dient zich met name in de grotere dorpen een herstructureringsopgave aan om 'vraag' en 'aanbod' van de woningvoorraad kwantitatief en kwalitatief op elkaar af te stemmen. Bij deze opgave doen zich kansen voor om op basis van een uitgekende stedenbouwkundige visie – eventueel in combinatie met een ruilverkaveling van woningen – door sloop een meerwaarde te creëren voor het dorp als geheel. Het aansluiten op de ruimtelijke kernkwaliteiten van de verschillende dorpstypen en het behouden en doorontwikkelen van de dragende (historische) ruimtelijke structuren vormen hierbij een belangrijk uitgangspunt. Tot slot biedt deze herstructureringsopgave de kans om woningen die gehandhaafd blijven te verduurzamen.

Herinrichting dorpsstraten

Bij de in het kader van het Gemeentelijk Verkeer en Vervoerplan (GVVP) geplande herinrichtingen van de dorpsstraten doet zich de kans voor om de ruimtelijke kwaliteit in de verschillende dorpen een stevige impuls te geven mits deze herinrichtingsopgaven niet verkeerskundig maar integraal worden benaderd. Uitgangspunt bij de herinrichtingsopgaven is dat de historische, dragende structuren herkenbaar en afleesbaar blijven en niet worden onderbroken door ruimtelijk ondergeschikte structuren. De Structuurvisie De Marne, deel I: Ruimtelijke kernkwaliteiten bevat hiervoor een aantal interessante aanknopingspunten.

Stedenbouwkundige afronding braakliggende terreinen

Door de stagnerende bouwontwikkeling en/of herstructurering liggen in De Marne verschillende terreinen braak, zoals bijvoorbeeld nu al het geval is in Ulrum, Leens en (in mindere mate) Zoutkamp. Door de 'onaffe' uitstraling hebben deze terreinen momenteel een negatieve invloed op de leefbaarheid. Het is de kunst om de 'onaffe' uitstraling van deze terreinen – al dan niet met tijdelijke bestemmingen – om te buigen zodat zij er verzorgd en 'af' uitzien.

Cultuurhistorisch waardevolle terreinen en objecten

Er zijn tal van archeologisch en cultuurhistorisch waardevolle terreinen en objecten die een deel van het 'verhaal' van De Marne vertellen en daardoor bijdragen aan de ontwikkeling van educatieve en toeristische en recreatieve waarden. Er doet zich de kans voor om deze cultuurhistorisch waardevolle terreinen herkenbaar en/of beleefbaar te maken. Het Landschapsontwikkelingsplan Noord-Groningen, Woon- en Leefbaarheidsplan, de nota Ruimtelijke Kernkwaliteiten en het archeologische beleid van de gemeente bevatten interessante aanknopingspunten om dit rijke verleden verder zichtbaar te maken.

Ruimtelijke kernkwaliteiten Lauwersmeergebied versterken

Het Nationaal Park Lauwersmeer is dé recreatieve poort en trekker voor De Marne. Door verzoeting en het huidige beheer raakt het Lauwersmeergebied bebost en staat het unieke grootschalig open water- en rietlandschap onder druk. Er doet zich de kans voor om samen met andere partijen zoals Staatsbosbeheer het Lauwersmeergebied zodanig in te richten en te beheren dat bovengenoemde unieke kwaliteiten duurzaam in stand gehouden kunnen worden en het gebied in haar kracht blijft.

Zoekgebied extensief recreatief medegebruik kwelders

Net als grote delen van het Hogeland ligt De Marne vrijwel met de rug naar het Waddengebied. De Marne kan van de ligging aan dit bijzondere natuurgebied profiteren als de verbinding vanuit het oude kwelderlandschap via de kustpolders met de Waddenzee wordt versterkt. In dit verband worden, met respect voor de aanwezige natuurwaarden en ruimtelijke kernkwaliteiten, tevens kansen gezien voor extensief (recreatief) medegebruik van de kwelders.

N361 en dorpen ruimtelijk 'los' houden

De provinciale weg N361 vormt de hoofdverkeersontsluiting van het grondgebied van de De Marne. De dorpen op de centrale welving zijn de afgelopen decennia gegroeid in de richting van de provinciale weg. In sommige gevallen zijn dorpen zelfs ruimtelijk verknoopt geraakt met de N361 waardoor de oorspronkelijke dorpsstructuur (die is geënt op het landschap) niet meer duidelijk afleesbaar is. Met de beoogde provinciale aanpak van de N361 doet zich de kans voor om de verschillende identiteiten van 'de provinciale weg' en 'het dorp' weer herkenbaar en afleesbaar te maken.

Toegankelijkheid Lauwersmeergebied vergroten

Het Lauwersmeergebied is vanaf het 'oude land' momenteel zeer beperkt toegankelijk. Door de aanleg van nieuwe routes tussen het 'oude land' met het Lauwersmeergebied kan de gemeente als geheel, en in het bijzonder de dorpen Vierhuizen en Zoutkamp, profiteren van de ligging aan het Lauwersmeer.

'Schakel' Zoutkamp

De buitendijkse jachthaven en omgeving schermen door aanwezige boombepplanting het dorp af van het Lauwersmeergebied. Zoutkamp kan meer profiteren van de ligging aan het Lauwersmeer als het buitendijkse gedeelte van het dorp wordt heringericht passend bij de ruimtelijke kernkwaliteiten van het Lauwersmeergebied als grootschalig open water- en rietlandschap. Daarnaast kan het recreatief profiel van Zoutkamp worden versterkt door de relaties met enerzijds het Lauwersmeergebied en anderzijds bezienswaardigheden in de driehoek Houwerzijl-Ulrum-Vierhuizen te versterken.

Versterken waterverbindingen dorpen met omgeving

In de dorpen ligt een prachtige kans in het herstel van de koppeling van de dorpen met het water. Vrijwel alle dorpen zijn immers aangetakt aan de waterstructuur, maar op veel plaatsen is de relatie dorp-water verstoord. Juist hier zijn recreatieve kansen (aanlegmogelijkheden, vaarrondjes met Reitdiep met Zoutkamp als spil, dorpshavens etc.). Door dergelijke routes kunnen de vele kleinschalige attracties aan elkaar gekoppeld worden en elkaar versterken.

Ruimtelijke aandachtsgebieden

Op basis van de tendensen, het vigerende beleid en de bevindingen uit deel I van de Structuurvisie De Marne is specifieke aandacht gewenst voor een drietal ruimtelijke aandachtsgebieden:

- In Ulrum stapelen een aantal forse ruimtelijke vraagstukken, zoals leegstaande winkelpanden, de geplande sloop van het verzorgingstehuis en het braakliggende bedrijventerrein zich op. De gemeente houdt deze vraagstukken op korte termijn tegen het licht en ontwikkelt samen met andere relevante partijen een passende ruimtelijke strategie.
- Een aantal kleine dorpen heeft geen eigen dorpsvisie. Zeker in Mensingeweer, waar een rondweg gepland is, is dat een gemiste kans. Zonder visie kan er geen sturing worden gegeven aan de herinrichting van de dorpskom en eventuele ruimteclaims in de zone tussen het dorp en de omgelegde N361.
- Een grotere kern zonder dorpsvisie is Wehden Hoorn terwijl dit dorp op basis van de uitkomsten van deel I van de structuurvisie juist een stevige kwaliteitsimpuls kan gebruiken.

4.3 Conclusies

In aanvulling op het bestaande ruimtegerelateerde beleid zoals geschetst in het vorige hoofdstuk zijn er enkele kansen signaleerd die opgepakt kunnen worden. Deze kansen dragen allen op hun eigen manier bij aan het behoud en de versterking van de leefbaarheid van De Marne. In hoofdstuk 5 wordt ingegaan op de wijze waarop de gemeente uitvoering wil geven aan deze kansen.

5.1 Wijzigende context

Deze uitvoeringsstrategie is gericht op het beschrijven van het proces waarlangs De Marne uitvoering wil geven aan de structuurvisie. Hiervoor is gekozen omdat de context van waaruit de gemeente werkt als gevolg van maatschappelijke en economische ontwikkelingen de afgelopen jaren sterk is gewijzigd.

Het accent verschuift van een overheid die plannen maakt van bovenaf in de richting van burgers en collectieven van burgers die ruimte vragen voor initiatieven van onderaf. Ook zijn de financiële mogelijkheden van overheden, maar ook andere traditionele, sterke partijen in de ruimtelijke ordening zoals projectontwikkelaars en woningcorporaties als gevolg van de crisis afgenomen. Door deze veranderingen is het veld volop in beweging. Gemeenten, maar ook andere partijen, bezinnen zich op hun kerntaken en de rollen die zij voor zichzelf zien weggelegd.

Vorm en inhoud van deze structuurvisie – en dus ook de uitvoeringsstrategie – zijn afgestemd op de geschetste wijzigende context.

5.2 Werkwijze

In verband met het toenemende belang van initiatieven van derden is het van belang dat de gemeentelijke organisatie zodanig wordt ingericht dat hierop optimaal kan worden ingespeeld. Voorbeelden hiervan zijn het werken met dorpscoördinatoren en/of een loket waar nieuwe initiatieven kunnen worden aangemeld.

Daarnaast wil De Marne, vanuit het besef dat bundeling van kennis en creativiteit leidt tot betere plannen, de uitwerkingen van de structuurvisie in een open proces met andere betrokkenen oppakken.

Tot slot vraagt de wijzigende context (zie vorige paragraaf) om een andere manier van werken. De laatste jaren is er een groeiend besef dat bij ruimte-gerelateerde vraagstukken een integrale werkwijze van meerwaarde is ten opzichte van een sectorale aanpak. De Marne ziet het als een uitdaging om deze integrale werkwijze vast te houden.

5.3 Rollen gemeente

De Marne onderscheidt bij de uitvoering van de structuurvisie een drietal mogelijke rollen, namelijk 'faciliteren en begeleiden', 'regisseren en verbinden' en tenslotte 'uitvoeren'. Van geval tot geval wordt in samenspraak met betrokkenen gezien welke gemeentelijke rol mogelijk is. In het onderstaande worden deze rollen toegelicht.

Faciliteren en begeleiden

De Marne kan bijdragen aan gewenste ontwikkelingen door initiatieven van particulieren maar bijvoorbeeld ook van hogere overheden en/of maatschappelijke organisaties te faciliteren of begeleiden. Hierbij kan gedacht worden aan een adequate vergunningverlening, communiceren met de inwoners, het stroomlijnen van procedures, het geven van financiële prikkels door subsidies te verstrekken of het fiscale klimaat te verbeteren, het opstellen van ruimtelijke en/of haalbaarheidsstudies en het inbrengen van specialistische ambtelijke kennis in planprocessen.

Regisseren en verbinden

Onder 'regisseren en verbinden' verstaat de gemeente enerzijds het vervaardigen van beleid en/of bestemmingsplannen. De uitdaging hierbij is dat bij het formuleren van sectoraal beleid wordt gewerkt vanuit een integraal denkraam (zie ook de vorige paragraaf). Daarnaast wil de gemeente uitwerkingen van de structuurvisie oppakken met relevante partijen in plaats van het achteraf voorleggen van een dichtgetimmerd plan. Door de krachten te bundelen nemen kennis en financiële mogelijkheden toe en kan meer bereikt worden. Ook komt deze werkwijze het maatschappelijk draagvlak voor oplossingen voor nieuwe ontwikkelingen ten goede.

Uitvoeren

Tot slot voert De Marne zelf ook bepaalde ruimte-gerelateerde projecten uit waarmee uitvoering wordt gegeven aan de structuurvisie. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de aanleg, herinrichting en/of beheer van wegen, verlichting, kademuren, beschoeiingen, steigers en groenbeheer.

5.4 Financiële uitvoerbaarheid

Om optimaal gebruik te maken van de beperkte gemeentelijke financiële middelen, hanteert de gemeente bij het uitwerken van de structuurvisie de volgende drie principes:

De gemeente voert het vigerende ruimte-gerelateerde beleid en de onderhouds- en beheerplannen uit in de geest van deze structuurvisie.

De gemeente verwerkt gesignaleerde kansen (zie vorige hoofdstuk) in principe tijdens reguliere aanpassingsrondes van vigerend ruimte-gerelateerde beleid of het opstellen van nieuwe bestemmings- en/of beheer- en onderhoudsplannen. In geval er bijvoorbeeld subsidies worden toegekend, kunnen gesignaleerde kansen eerder worden opgepakt. De gemeente ondersteunt initiatieven van derden (particulieren, collega-overheden, maatschappelijke organisaties) indien zij passend bij de inhoud van de structuurvisie. In samenspraak met de initiatiefnemers wordt bezien op welke wijze uitvoering wordt gegeven aan het desbetreffende initiatief.

Om de financiële mogelijkheden te vergroten heeft De Marne blijvend aandacht voor het verkennen van subsidiemogelijkheden. Daarnaast onderzoekt De Marne in de planperiode van de structuurvisie de mogelijkheden om samen met het bedrijfsleven en andere betrokkenen een regiofonds of streekrekening in het leven te roepen.

5.5 Maatschappelijke uitvoerbaarheid

De Marne heeft ervoor gekozen om de voorliggende structuurvisie op te stellen in samenwerking met onder andere lokale deskundigen en tijdens het planproces een aantal consultatierondes te houden met dorpsbewoners, maatschappelijke organisaties en collega-overheden (zie ook hoofdstuk 1, paragraaf 1.5 'Samen werken'). De resultaten uit deze rondes zijn verwerkt in voorliggende structuurvisie. Nadere inspraakmogelijkheden zijn voorzien in het kader van de uitwerking van deze structuurvisie, zoals bij bestemmingsplan Dorpen dat in 2017 vastgesteld moet worden.

Tot slot hopen wij dat u geïnspireerd bent geraakt door deze structuurvisie en nodigen wij u uit om op basis van de unieke waarden van het landschap en de dorpen - en de gesignaleerde kansen en mogelijkheden - initiatieven te ontwikkelen in en voor de samenleving in De Marne.

Bijlagen

Lijst vigerend, ruimte-gerelateerd beleid

- Collegeprogramma De Marne 2010-2014	- Agrarisch Landschappelijk Bouwen 2003
- De Marne, blijvend de moeite waard 2011	- Nota Agrarische bouwblokken 2008
- Visie en masterplan Pieterburen 2005	- Landschapsontwikkelingsplan Noord-Groningen 2006
- Identiteitsvisie Eenrum 2008	- Woon- en leefbaarheidsplan 2011-2021 (2011)
- Warfhuizen, dorpsvisie + 2008	- IHP (basisonderwijs, jeugdvorzieningen) 2013
- Ontwikkelingsvisie (2004) en masterplan Leens (2005, herzien 2008)	- Groenstructuurplan De Marne z.d.
- Samen mooi wonen in Houwerzijl en Leven in Houwerzijl 2011	- Gemeentelijk verkeers- en vervoersplan z.d.
- Het kan in Westernieland (2010), Het leeft in Westernieland en dorpsvisie 2012	- Provinciaal inpassingsplan rondweg N361 Mensingeweer 2012
- Koers op Zoutkamp 2000	- Klimaatbeleidplan (w.o. klimaat, energie) 2013-2020
- Structuurschets Zoutkamp kern 2003	- Archeologische verwachtingenkaart z.d.
- Zoutkamp masterplan 2003	- 'Concept-tekening 'meerzijde' Lauwersoog' z.d.
- Kop Heiploegterrein 2003	- Zoutkamp in perspectief z.d.
- 2e fase Vesting Zoutkamp 2003	- Inrichtingsplan Ulrum zone N361 2012
- Beeldkwaliteitplan Zoutkamp-Reitdiepskade 2006	- Provinciaal Omgevingsplan (POP) 2009
- De ZK 2014 op koers, dorpsvisie Zoutkamp 2009	- Kiek over Diek 2009
- Sint Jan Kloosterburen 2007	- Waddenkroon 2007
- Dorpsvisie Kloosterburen 2003	- Concept Beleidsnota Toerisme en recreatie 2013
- Weederkeering Ulrum De Marne 2010	- Koers voor het Lauwersmeer 2013
- Ruimtelijke visie Lauwersmeergebied 2002	- Landbouwactieplan LTO Noord, afdeling De Marne 2006-2016
- Havencomplex Lauwersoog 2004	
- PROloog 2011	

Lijst kansen/aanscherpen beleid

- Lange lijnen in het landschap
- Waterlopen en aanlegmogelijkheden
- Extensief recreatief medegebruik kwelders
- Landschappelijke inpassing hernieuwbare energiebronnen
- Brede kijk op boerenerven
- Cultuurhistorisch waardevolle terreinen en objecten
- Agrologistiek landbouw
- Versterken dorpse werkgelegenheid
- Hergebruik vrijkomende panden
- Ruimtelijke visie aandachtsgebied Wehe-den Hoorn
- Stedenbouwkundige afronding braakliggende terreinen
- Versterken open karakter Land van Aagt
- Behoud zichtrelaties dorp-landschap
- Hergebruik vrijkomende panden
- Waterlopen en aanlegmogelijkheden
- Extensief recreatief medegebruik kwelders
- Landschappelijke inpassing hernieuwbare energiebronnen
- Brede kijk op boerenerven
- Cultuurhistorisch waardevolle terreinen en objecten

Deel II van Structuurvisie De Marne: Kernopgaven is tot stand gekomen met de groepen die hebben deelgenomen aan de consultatierondes in het najaar van 2013 en diverse medewerkers van de gemeente De Marne en Libau. Het productieteam bestond uit de volgende personen (in alfabetische volgorde):

Arjan Dijkstra	-	beleidsmedewerker r.o. De Marne
Theo Hoek	-	directeur Libau
Gerd Noordhoff	-	programmamanager krimp De Marne
Karin Peeters	-	stedenbouwkundig adviseur Libau
Hindry Schoonhoven	-	beleidsmedewerker r.o./projectleider De Marne
Tim Willems-Kruize	-	atelierleider Team Ruimtelijke Kwaliteit Libau

Colofon

Onderwerp	: Structuurvisie De Marne, deel II: Kernopgaven
Vastgesteld	: 28 januari 2014
Omslag	: zicht op kweldervlakte vanuit Hornhuizen richting Leens en Wehe-Den Hoorn
Gedicht binnenwerk	: Marlijn Nijboer
Foto's	: Libau
Opdrachtgever	: Gemeente De Marne (contact: Hindry Schoonhoven)
Bezoekadres	: R. Ritzemastraat 2
Postcode	: 9965 ZG Leens
telefoon	: (0595)-575500

